

УДК 341.23

Угрин Л. Я.,*Демків У.Я.**

ІНТЕРВЕНЦІЇ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто пояснювальний потенціал неореалізму, ліберального інституціоналізму та соціального конструктивізму, методологічно об'єднаних теорією систем, для аналізу інтервенційної поведінки держав. З'ясовано особливості структури міжнародної системи та її регулятивні можливості в контексті кожної теорії. Визначено, що інтервенційна поведінка держав детермінована структурними чинниками, які або її обмежують (біполярна система) або ж мотивують (сучасна поствестфальстська система).

Ключові слова: інтервенція, гуманітарна інтервенція, права людини, неореалізм, ліберальний інституціоналізм, соціальний конструктивізм, міжнародні інститути, міжнародна система, ідентичність.

Explanatory potential of neorealism, liberal institutionalism and social constructivism, methodologically incorporated by systems theory, is considered for the analysis of interventional behavior of states. Peculiarities of the structure of the international system are defined and its regulatory possibilities in the context of each theory. Interventionist behavior of states is defined to be determined by structural factors that either limit it (bipolar system) or motivate (modern post-Westphalian system).

Key words: intervention, humanitarian intervention, human rights, neorealism, liberal institutionalism, social constructivism, international institutes, international system, identity.

Рассмотрено объяснительный потенциал неореализма, либерального институционализма и социального конструктивизма, методологически объединенных теорией систем, для анализа интервенционистского поведения государств. Выяснено особенности структуры международной системы и ее регулятивные возможности в контексте каждой теории. Определено, что интервенционистское поведение государств детерминировано структурными факторами, которые её, или ограничивают (биполярная система) или мотивируют (современная поствестфальстская система).

Ключевые слова: интервенция, гуманитарная интервенция, права человека, неореализм, либеральный институционализм, социальный конструктивизм, международные институты, международная система, идентичность.

*кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

**здобувач кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.

Реальністю сучасної міжнародної політики стала практика застосування гуманітарних інтервенцій, яка, однак, викликає суперечливі інтерпретації. Неоднозначність у сприйнятті гуманітарних інтервенцій пов'язана передовсім з силовим, мілітарним характером застосування та його селективністю й викликає асоціації з інтервенціями, що мали на меті втручання у внутрішні справи противника, анексією території тощо. К. Грінвуд у статті «Чи існує право на гуманітарну інтервенцію?» визначає це явище як «воєнну інтервенцію в країні, яка здійснюється незалежно від згоди її уряду і має на меті запобігти широко-масштабним стражданням і загибелі населення» [16, с. 37]. Визначення К. Грінвуда підкреслює поєднання двох основних характеристик явища, а сам – «воєнної інтервенції» з намаганням «запобігти... стражданням і загибелі...» Нечіткість інтерпретації унеможливорює, як слушно зазначає С. Ніл Макфарлейн, однозначне розрізнення на практиці інтервенції як нападу на суверенну державу, втручання на її територію, що може прикриватися гуманітарними лозунгами, та інтервенцією з гуманітарною місією захисту прав етнічної чи релігійної меншини [8, с. 45] і дає підстави для занепокоєння з приводу перетворення гуманітарної інтервенції в «новий мілітарний гуманізм» [15, с. 128], «вulgаризації звичаїв в міжнародному праві» [22, с. 45]. Зокрема Н. Хомський в книзі «Новий мілітарний гуманізм» вказує на «суперечність між правилами світового порядку, закладеними в Хартії ООН і правами, висловленими у Загальній декларації... Хартія забороняє застосування сили, яке порушує суверенітет держави; Загальна декларація гарантує права людині в репресивних державах, хоча ні в Декларації, ні в резолюціях, що прив'язують її до реальності, не визначений механізм примусового впливу на порушників прав. Проблема гуманітарного втручання пов'язана саме з цією проблемою» [15, с. 130].

Дискусійний характер явища інтервенції в сучасному світі, неоднозначне сприйняття міжнародною спільнотою практики застосування, і основне – потреба її легітимації або ж обмеження – закономірно привертає увагу до цих проблем вчених різних напрямів – юристів (Дж. Доннеллі, О. Мережко, М. І. Неліп, В.І. Мотиль, О. О. Ганзенко, Н. В. Суходолов, В. С. Котляр та ін.), філософів (Н. Хомські, Н. С. Розов), а також міжнародників, політологів. Зокрема, дослідженню різних аспектів проведення інтервенцій та гуманітарних інтервенцій присвячені праці Р. Кеохейна, Т. Вудхауса, Р. Хааса, Н. С. Макфарлейна, М. О. Мухіної, В. Кулик, В. Брус, Н. Горб, В. Н. Комишева, Н. В. Модина, Т. В. Бордачова, В. Л. Іноземцева, Ю. Г. Зіновського, О. О. Хохлишевої, А. О. Колобова, А. О. Худолій, А. В. Худайкулової та ін. Одні дослідники аналізують окремі випадки застосування гуманітарних інтервенцій, інші розглядають їх в контексті проведення миротворчих операцій, технологій узгодження міжнародних конфліктів сучасного покоління, або ж шукають сутнісні причин застосування інтервенцій в сучасному світі.

Одним з найменш вивчених аспектів міжнародної інтервенції та гуманітарної інтервенції в українській науковій літературі є її аналіз як засобу впливу на міжнародне середовище суб'єктів міжнародних відносин, передовсім держав. Цей аспект дослідження гуманітарних інтервенцій та інтервенцій передбачає врахування й інших аспектів міжнародного втручання – історичних, правових, етичних тощо. Ефективні дослідження міжнародних інтервенцій, які б обмежували ідеологічні, кон'юнктурні інтерпретації потребують пошуку відповідних методологічних інструментів. Відповідно *метою* статті є розгляд пояснювальних можливостей системної теорії (в контексті неореалізму, ліберального інституціоналізму та соціального конструктивізму) для аналізу інтервенційної поведінки держав.

Використання державами засобів та інструментів впливу репрезентує різноманітні форми їхньої політичної поведінки і визначає ефективність реалізації зовнішньої полі-

тики. Інтервенції в міжнародних відносинах, що розглядаються інструментом силового впливу або окремої держави, або групи держав, в такому сенсі є «політичною формою поведінки» [8, с. 41]. В широкому розумінні поведінку держави в системі міжнародних відносин можна визначити як дію або бездіяльність держави в системі міжнародних відносин, обумовлені необхідністю реалізації її інтересів або реакцією на здійснюваний на неї зовнішній вплив, що спостерігається і оцінюється самою державою та іншими учасниками міжнародних відносин у конкретний історичний період розвитку системи [6, с. 95]. Постає питання: що впливає на вибір державами того чи іншого інструмента впливу і відповідної політичної поведінки, зокрема інтервенційної.

Поведінка держави, як і будь-якого іншого суб'єкта, є детермінована інтересами – національними інтересами. Можна погодитися з С. Н. Макфарлейном, що інтервенції, зокрема в 90-х рр. минулого сторіччя, що мають гуманітарне обґрунтування, «були обумовлені інтересами окремих держав і союзів держав. У випадках, коли подібні інтереси відсутні, інтервенція як правило, не відбувається, яка б гуманітарна ситуація не склалася» [8, с. 45]. Проте чи завжди держави (навіть могутні) вільні у виборі способів та інструментів реалізації національних інтересів? Адже окрім інтересів на такий вибір впливає сукупність чинників внутрішнього і зовнішнього характеру, які або мотивують до певної діяльності і типу поведінки, або її обмежують. Поведінка держав також обумовлена поведінкою інших держав та учасників міжнародного життя. Зростання їх кількості та щільність міжнародного середовища зменшує свободу дій держав під впливом самообмежень та зовнішніх обмежень, навіть якщо вони мають мотиви і ресурси. Окрім того зростає вплив зовнішніх чинників на внутрішньополітичні процеси в окремих державах та на усвідомлення ними своїх національних інтересів. Ці тенденції можна прослідкувати протягом останніх сторіч, але особливо виразно вони виявляються в кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. на фоні інтенсифікації глобалізаційних процесів і зумовлюють ситуацію, коли характеристики міжнародного середовища стають важливішими для поведінки держав, ніж їхні внутрішні параметри, мотиви, очікування. Очевидно, що в ситуації посилення взаємозалежності вагомими для міжнародної стабільності та порядку є наявність системних регуляторів поведінки окремих держав та інших суб'єктів, взаємодій між ними.

З огляду на ознаки системності міжнародного середовища в новітній час для дослідження інтервенційної поведінки може бути обрана теорія систем, яка поширюється в теорії міжнародних відносин з 50-60-х рр. ХХ ст. Російська дослідниця О. В Сафронова правомірно зазначає, що «системний підхід до аналізу міжнародних відносин визнаний практично всіма дослідниками, а системна природа міжнародних відносин не підлягає сумніву» [10, с. 102–103]. Системний підхід став домінувати в міжнародно-політичних дослідженнях після так званих «великих дебатів» у другій половині 80-х рр. На цьому етапі відбувся синтез методологічних підходів неореалізму та неоліберального інституціоналізму, що дало змогу сформулювати спільний дослідницький порядок на основі системного підходу [24, с. 161]. Системна теорія дає змогу подолати протиріччя між парадигмами в інтерпретації тих чи інших явищ, характерні для теорій міжнародних відносин загалом, а також деяку суб'єктивність в їх інтерпретації в межах національних шкіл, що особливо характерно для досліджень інтервенцій та гуманітарних інтервенцій.

Особливістю системного аналізу міжнародних відносин є акцент на структурі міжнародної системи, яка визначає поведінку елементів, насамперед держав. Це відзначає уже Ч. Макклеланд, який один з перших застосував загальну теорію систем до дослідження міжнародних відносин. Акцент на структурі міжнародної системи обумовлений її особливостями, анархічністю, значною автономією елементів-держав, відсутністю стій-

ких інтегруючих чинників. В такій системі всі елементи, керуючись егоїстичністю інтересів, відображенням яких може бути й інтервенційна поведінка держав, постійно створюють загрозу міжнародному порядку, а міжнародний процес нагадував би Гоббсову війну «всіх проти всіх». Щоб цьому запобігти необхідні механізми, які б стандартизували поведінку держав та інших суб'єктів, робили її прогнозованою і гарантували певну модель міжнародного порядку. Міжнародна система прагне зберегти стабільність й одночасно автономність її елементів-держав, оскільки принцип суверенітету був основою функціонування всіх міжнародних систем Вестфальської моделі. Системний підхід орієнтує на дослідження чинників, які забезпечують цілісність системи і зберігають певну міру автономії, а отже і свободи дій її елементам.

Концептуалізацію міжнародної політики «як системи з точно визначеною структурою» [25, с. 30] здійснив американський вчений, один з засновників неореалізму (структурного реалізму) К. Волтц у книзі «Теорія міжнародної політики». Він сформулював три основні принципи структури міжнародних відносин: 1) держави в міжнародних відносинах керуються мотивом виживання; 2) основними учасниками міжнародних відносин залишаються лише держави; транснаціональні актори можуть відігравати в системі вирішальну роль лише тоді, коли будуть мати більше владних повноважень та можливостей, ніж держави; 3) держави не є однорідними елементами, а володіють різними можливостями або потенціалом. Вони намагаються збільшити цей потенціал, що може привести до зміни структури міжнародних відносин.

Міжнародна структура виникає, згідно теорії структурного реалізму, із взаємодій держав-елементів, формується та розвивається разом з елементами, іншими словами, система та елементи взаємно формують один одного. Водночас структура, створена взаємодією елементів, стає самостійним чинником впливу на їхню поведінку, інтереси, мотивацію діяльності, ідентичності. Вона «задає» принципи розподілу можливостей серед елементів (держав) у системі, регулюючи їх поведінку. Структура, підкреслює К. Волтц, «одночасно утримує їх від певних дій і стимулює до інших» [25, с. 29]. В такому сенсі системна теорія, і зокрема неореалізм, дає змогу пояснити особливості інтервенцій (в тому числі й гуманітарних) в різні історичні періоди, оскільки вони були зумовлені особливістю структури попередніх міжнародних систем, чи аморфністю та не сформованістю структури – сучасного міжнародного порядку.

Однак структура міжнародних систем є результатом взаємодії не всіх держав, а лише обмеженого кола могутніх держав, здатних підтримувати та гарантувати структурні принципи її функціонування. Саме їх відносини формують системоутворюючі зв'язки. Подібне твердження знаходимо й у Р. Арона: «Коли кількість дійових осіб (на міжнародній арені) зростає..., кількість головних дійових осіб не зростає в тій самій пропорції, а часто й узагалі не зростає» [1, с. 109].

К. Волтц визначає структуру міжнародної системи як принцип, згідно якого елементи розташовуються в системі і співвідносяться один з одним з погляду їх здатності до взаємодії: «Структурою є тільки те, що показує, як розміщені і впорядковані елементи в системі» [26, с. 82]. К. Волтц визначив три ступені структури міжнародної системи. Найважливіша серед них – принцип розміщення елементів стосовно один одного. К. Волтц підкреслював, що описує системи «з точки зору розміщення одиниці, а не з точки зору їх якості». [26, с. 99]. Незважаючи на анархічність міжнародних відносин, структура системи формує певну статусну ієрархію елементів і насамперед ієрархію держав, яка значно детермінує їхню поведінку в системі. Е. Харрел відзначає, що «ієрархія та нерівність продовжували відігравати важливу роль в міжнародній політиці» (цю роль він визначає як

«впорядковуючи»), навіть тоді, коли «ідея суверенної рівності здобула більший успіх, а міжнародних інститутів стало більше (кількісно і в розумінні впливу)». Ця «впорядковуючи» роль ієрархії та нерівності «закріплювалась формально як в особливих правах та обов'язках постійних членів Ради Безпеки або особливому порядку голосування в структурах МВФ або Світового банку. Частіше її можна побачити у впливових політичних нормах, а також практиці *ad hoc* об'єднань та контактних груп для вирішення конкретних криз безпеки, або в значенні «великої вісімки» не тільки в зусиллях по вирішенню глобальних економічних проблем, але й у багатьох інших, набагато більш широких питаннях...» [14, с. 47].

Для пояснення інтервенційної поведінки держав – важливим є їхнє розміщення в ієрархічній структурі, а не лише внутрішні характеристики й особливості. Це дає змогу визначити наявність основних груп держав, пов'язаних з інтервенціями та гуманітарними інтервенціями: одна група – держави-інтервенти, тобто ті, що застосовують інтервенцію як засіб впливу або є її ініціаторами й забезпечують правові, організаційні, інструментальні аспекти її проведення. Інша група держав – об'єкти інтервенції, статусне становище яких в структурі міжнародної системи, характеризується в сучасній науці поняттями «кризові держави», держави, що не відбулися (Failed States), невизнані держави, а то й – злочинні держави (проблема стратифікації держав, їх статусної класифікації є предметом аналізу багатьох сучасних досліджень [4; 9; 13; 19]. Зрозуміло, що ці держави не володіють потугою, щоб встановлювати принципи взаємовідносин і моделі поведінки держав в системі та впливати на правила, пов'язані з втручання у внутрішню політику інших держав. Важливо підкреслити, що часто ці держави не володіють й силою та ресурсами, щоб гарантувати внутрішньополітичний порядок та безпеку громадян, що й слугує обґрунтуванням для гуманітарного втручання. Цікавою в цьому контексті є розробка понять «міжнародне визнання» [20, с. 45], «державна спроможність» [5, с. 87] як чинника статусу держав та підстав для міжнародного впливу, в тому числі й проведення інтервенцій чи участі у них.

Повертаючись до груп держав, учасників інтервенційних дій, слід відзначити, що на сучасному етапі вирізняється ще одна група, яка підтримує держави першої групи і нерідко бере участь у проведенні інтервенцій. В.Волфорт називає їх державами «другого порядку» і вказує, що єдиною альтернативою їхньої поведінки, зокрема в умовах біполярного світу є підтримка одного з полюсів [29, с. 25]. Загалом мотивами підтримки сильної держави може бути прагнення уникнути викликів або направити їх в інше русло, взяти участь в розподілі вигод або ж отримати інші політичні й економічні переваги [14, с. 50].

Узагальнюючи, слід підкреслити, що ієрархічність міжнародних систем, сформована в межах певної міжнародної системи ієрархія держав пояснює й вибірковість та селективність застосування гуманітарної інтервенції як засобу впливу на інші держави.

Другий ступінь структури міжнародної системи по Волтцу стосується функціональних (рольових) відмінності між елементами; третій – розподілу можливостей між елементами системи, або іншими словами – розподілу сили між державами. Як слушно зазначає В. Конишев, тут мова йде «не про силу окремих держав, а саме про розподіл, так як він відноситься до властивостей структури, вказуючи на відносини, спосіб впорядкування (групування) одиниць (біполярність, багатополлярність)» [7, с. 148]. Принципи розподілу сили змінюються на відміну від анархії, яка залишається незмінною характеристикою міжнародної системи. Для неореалістів структурні зміни означають перехід від одного принципу розподілу влади до іншого, причому вони зумовлені змінами на рівні елементів-держав. Але система виступає структурною силою стосовно держав, оскільки учасники, суб'єкти міжнародних відносин не можуть контролювати її структуру.

Отже, основне місце в поясненні поведінки акторів неореалізм відводить її структурі, яка передусім є принципами розподілу матеріальних (економічний, військовий потенціал і т.п.) можливостей між елементами – державами – і відображає результати взаємодій і відносини найсильніших учасників. Вона, обмежуючи дії держав, виступає механізмом, який опосередковує, пов'язує індивідуальні форми поведінки держав і процеси міжнародної політики. Неореалізм розглядає міжнародну систему під кутом зору розподілу сили та впливу на нього матеріальних чинників, що загалом відповідало реаліям «холодної війни», ядерного стримування біполярного світу, розділеного між впливом Сполучених Штатів та Радянського Союзу. Більшість периферійних збройних конфліктів між державами та внутрішньодержавних конфліктів в цей період відбувалися зазвичай в сфері зіткнення інтересів цих двох наддержав. Завжди одна зі сторін, незалежно від того, чи то був конфлікт між двома державами, чи повстанських груп всередині держави мали зазвичай пряму чи приховану підтримку однієї з них. Відповідно гуманітарне втручання в таких конфліктах з боку міжнародних організацій ускладнювалося втручанням в сферу інтересів однієї з наддержав, що зумовлювало його специфіку. Радянська інтервенція в Афганістані (1979-1989), американська війна у В'єтнамі (1960-1975) демонстрували приклади численних порушень прав людини. Тим не менше, не було спроб будь-якої суверенної держави або міжнародної організації силового втручання для захисту цивільного населення у цих військових конфліктах. Місії ООН по підтриманню миру не мали мандату на втручання у збройний конфлікт, і тим більше на порушення суверенітету. Більшість держав по обидва боки залізної завіси переслідували у таких ситуаціях свої егоїстичні інтереси в міжнародній політиці.

Неореалізм можна розглядати як один з наукових підходів для аналізу інтервенційної поведінки на певному історичному етапі. Проте закінчення «холодної війни» й руйнування структури біполярної системи позначилося тенденціями до більшої солідарності міжнародного співтовариства, демократизації та гуманізації міжнародних відносин, що стало серйозним викликом для цієї впливової теорії в міжнародних відносинах. Окрім того «холодна війна» продемонструвала неефективність лише силового регулювання міжнародних взаємодій через неможливість застосування ядерної зброї. Через силову домінанту неореалізм став втрачати вплив в дослідженні міжнародних процесів, зокрема інтервенцій, які стали частішими. Це потребувало пояснення й інших чинників такої поведінки, які з'явилися в цей період і залишалися поза сферою аналізу неореалістської теорії.

В цьому сенсі цікавими є методологічні засади неоліберальної теорії, зокрема теорії ліберального інституціоналізму, представники якої так само ґрунтувалися на теорії систем й не заперечували, як і неореалісти, значення структури міжнародної системи та сили в міжнародних відносинах, проте саму структуру інтерпретували по-іншому. Вони визначали її як сукупність можливостей, очікувань, інтересів та інститутів. Глобалізація, посилення взаємозалежності, формування транснаціональних мереж взаємодій, розвиток інтеграційних процесів актуалізували поведінку пов'язану більше з виробленням стратегій спільних дій та співробітництва. Відбувалася поступова зміна контексту взаємодій акторів заради збільшення можливостей співробітництва через міжнародні організації та інститути, які покликані вирішувати складні, а часто суперечливі дилеми колективних дій у більш взаємозалежному світі. Інститути також важливі для виникнення і кодифікації нових норм та способів поведінки, оскільки ситуація трансформації біполярної системи у нову модель перетворила у дискусійну проблему визначення міжнародного лідерства та кількості полюсів. Великим державам уже недостатньо було лише силової потуги для активного впливу на міжнародне середовище. Така поведінка потребувала легітимації,

необхідної для її підтримки принаймні частини міжнародного співтовариства. Механізмами легітимації нових стандартів міжнародної поведінки стали міжнародні організації, інститути, а також нові ідеї та цінності, які відповідали ситуації взаємозалежного світу. «Для того, щоб інтервенція була легітимною, – стверджує С. Н. Макфарлейн, – вона повинна бути виправдана з погляду нормативних принципів, які є загальноприйнятими в рамках міжнародного співтовариства» [8, с. 42]. Подібний погляд висловлює й Ф. Закарія: «Сьогодні жодне рішення, яким би розумним воно не було, нежиттєздатне, якщо воно нелегітимне. Нав'язати його, якщо воно сприймається як продукт сили і преференцій однієї країни, не вийде, якою б сильною ця країна не була. Різанина в Дарфурі, наприклад, це жахливо, але все ж найефективніший спосіб зупинити її – військова інтервенція – може бути успішним тільки в тому випадку, якщо інтервенцію санкціонують всі великі країни, а також африканські сусіди Судану» [3, с. 60–61].

Теоретики міжнародних відносин (представники і лібералізму, і реалізму) все більше акцентували на інститутах (які інтерпретувалися в контексті теорії неінституціоналізму) як вагомих регулятивних чинників поведінки держав в умовах зростання плюралізму в міжнародному середовищі, актуалізації засобів впливу, які не пов'язані з односторонньою силовою поведінкою. Зокрема ліберальні інституціоналісти у своїх роботах обґрунтовують можливість відносин співробітництва при відсутності примусових чинників в умовах «розсіяної взаємозалежності» (Р. Кохейн). Інститути посилюють цю взаємозалежність і значення спільних правил гри. «Ліберали» розглядали інститути і як результат діяльності суб'єктів (держав та міжнародних організацій), і як інструмент регулювання їхньої поведінки. В рамках дослідження інтервенційної поведінки аналіз інституційного аспекту дає змогу з'ясувати умови, які сприяли виникненню норм та процедур проведення інтервенцій, і вплив інститутів на інтервенційну поведінку суб'єктів, визначити, умови, коли цей вплив можливий. З погляду «лібералів» інститути можуть змінювати поведінку держав, формуючи поле їх можливостей, змінюють результати взаємодій, впливаючи на ресурси держав; і на кінець – посилюють вплив держав, легітимізуючи їхні дії. Вони вважають, що «інститути здатні знівелювати ефект сили та інтересу в достатній мірі, щоб сприяти співробітництву між державами» [2, с. 49].

Інститути інтерпретуються як сукупність стійких і взаємопов'язаних правил, що обумовлюють ролі акторів і структурують їх діяльність та очікування [18]. Р. Кохейн до інститутів відносить формальні організації, режими та неформальні правила. Подібно визначає інститути реаліст Дж. Міршаймер: «набір правил, що визначають способи здійснення відносин співробітництва і конкуренції між державами» [21, с. 8], хоча й не надає їм такої визначальної сили впливу на поведінку держав як ліберальні інституціоналісти. Останні стверджували, апелюючи до великого обсягу емпіричного матеріалу, що в сучасному світі зовнішня політика держав не може мати довільного егоїстичного характеру, а повинна відповідати правилам та принципам міжнародних інститутів.

Інституційні дослідження в міжнародних відносинах також опирались на системні напрацювання англійської школи. Зокрема найвідоміший представник цієї школи Х. Булл, оперуючи поняттям «міжнародне суспільство» визначав його як групу держав, що розділяють спільні цілі і встановили «шляхом діалогу і взаємної згоди загальні правила і інститути для організації своїх відносин, і зацікавлені в їх дотриманні» [23, с. 66].

Важливим в контексті нашого дослідження є трактування представниками англійської школи інститутів ширше, аніж норм міжнародного права. М. Вайт наполягав, що система держав не може виникнути без необхідної міри культурного єднання між ними [28, с. 33], а Е. Харрел стверджував, що міжнародне суспільство повинно не лише співіснувати, а

«впроваджувати в життя і виражати безліч визнаних у всьому світі основних принципів, на зразок прав людини і демократії, самовизначення, обмеження використання сили і збереження навколишнього середовища» [14, с. 40]. Х. Булл обґрунтував, що перспективи міжнародного суспільства пов'язані з перспективами космополітичної культури адже його основою є глобальні культурні норми. Останні, на переконання інституціоналістів, «сприяють схожості моделей поведінки у несхожих акторів» [11, с. 103]. Необхідно відзначити, що глобальна культура в цьому контексті є західною культурою, її «джерела – в західному християнському світі і західному капіталізмі», вона «поширювалась разом з економічним і політичним розширенням Заходу» [11, с. 98]. Системні ліберали дотримуються тези, що поширення ліберальних цінностей приведе до створення нового світового порядку («простору миру»), який не потребуватиме силового регулювання (ця ідея знайшла своє відображення ще у роботах Ф. Фукуями, зокрема в «Кінці історії» [12, с. 134–155]. Вона засновується на твердженні, що ліберальні демократичні режими не воюють між собою, їхня зовнішня політика орієнтована на співробітництво та інтеграцію. Ця теза певною мірою пояснює спрямованість сучасних гуманітарних інтервенцій не лише на врегулювання конфліктів і захист цивільного населення, але й на активний вплив на розвиток і демократизацію режиму після інтервенції. С. Н. Макфарлейн обґрунтовано стверджує, що «застосування міжнародними суб'єктами сили з метою сприяння певним формам внутрішньодержавного устрою починає набувати легітимного статусу» [8, с. 40].

Викладене пояснює вагомість цінностей і дискурсу для обґрунтування інтервенцій як однієї з моделей силового втручання в сучасному світі. Вони є передовсім цінностями західної цивілізації: права і свободи людини, демократія, безпека, в тому числі в безпека особи (концепція *humansecurity*) ще з часів «холодної війни» використовувалися для обґрунтування обмеження суверенітету держав і втручання у їх внутрішню політику. Одночасно їхня приналежність до західної культури об'єктивно формує суперечливе ставлення світового співтовариства, зокрема ісламського світу, до цих цінностей та їх використання навіть у прогресивних й гуманітарних цілях.

Виникнення і поширення нових норм та цінностей впливає на розвиток та трансформацію національних інтересів, в ієрархії яких кооперативні інтереси набувають все більшої ваги. Це, безперечно, не відмінняє (і ліберали не ставлять під сумнів) роль сили та силового суперництва, конфліктів, але нова логіка функціонування міжнародної системи, в основі якої спільні правила та інститути, дозволяє формувати «інтереси системи», які б стримували від експансіоністської поведінки і відповідно від дестабілізації міжнародного порядку навіть сильні держави. Інституційні чинники, які визначають структуру міжнародної системи, формують нові критерії статусності держав. Е. Харрел з цього приводу слушно зазначає: «членство в клубі великих держав – це соціальна категорія, яка залежить від визнання і рівних членів клубу, і більш слабких держав, готових визнати легітимність і авторитет тих, хто знаходиться на вершині міжнародної ієрархії. Тому наявність лише грубої військової чи економічної сили (*hardpower*) не є перепусткою до елітного клубу великих держав. Статус великої держави завжди був пов'язаний «з поняттями легітимності та авторитету», а прагнення володіти ядерною зброєю після закінчення «холодної війни» сприймається як «недопустима поведінка і потенційний статус держави-ізгоя» [14, с. 40–41].

Отже, матеріальні чинники, мілітарна сила, які були основою функціонування міжнародних систем попереднього (так званого Вестфальського) періоду, і формували її структуру та ієрархію, потребують на сучасному етапі ціннісної легітимізації. Змінилися критерії та чинники державного престижу та статусу держав в міжнародних відносинах,

що знайшло своє відображення в теоріях «м'якої» (soft) та розумної сили, які викликають не страх перед могутністю та грубою військовою силою, а почуття привабливості та авторитету на міжнародній арені. Важливе значення у формуванні такої привабливості надають цінностям та ідеям, дискурсу. Тому нові аспекти та умови інтервенційної поведінки держав на сучасному етапі, коли відбувся розпад структури біполярної системи, а нова структура ще повністю не сформувалася, потребують теорій які враховують вплив ідей, загалом когнітивних чинників на поведінку суб'єктів міжнародних відносин. Міжнародні структури розглядаються в межах таких теорій як ідеї, які визнають більшість учасників міжнародних взаємодій. Прикладом такої теорії є соціальний конструктивізм, що також засновується на визнанні системності міжнародних відносин й державоцентричності.

Конструктивізм ґрунтується на двох принципах: 1) в основі спілкування держав лежать передовсім соціальні, а не матеріальні причини; 2) індивідуальність (ідентичність) суб'єктів і їх інтереси є наслідком передусім соціальних причин, а не зумовлені їх природою [2, с. 48]. Отже, соціальний конструктивізм підкреслює першочергову роль соціально-культурних чинників для інтерпретації інтересів у міжнародних відносинах, які не є сталими і наперед заданими. Вагомим поняттям конструктивістського дискурсу є ідентичність кожної держави, яка розглядається як змінна, що детермінується історичним, культурним соціальним та політичним контекстом [17]. Державна ідентичність також активно конструюється у взаємодії з іншими державними ідентичностями відповідно до міжнародних норм та уявлень про основні сучасні цінності. Зовнішня політика здійснюється державою, ідентичність якої репрезентує політична еліта та її зовнішньополітична діяльність. Поведінка держави, відповідно до конструктивістської методології мотивується її намірами відтворити або підтвердити свою ідентичність, сформовану суб'єктивними та інтерсуб'єктивними нормами (тобто в процесі взаємодії з іншими). Якщо держава ідентифікує себе як «велика держава» чи «регіональний лідер», вона й буде діяти відповідно до такого статусу. А. Вендет стверджує, що «характер міжнародного життя визначається переконаннями і очікуваннями, які держави мають стосовно один одного, і це встановлюється соціальними, а не матеріальними структурами» [27, р. 20].

В межах конструктивізму пояснення інтервенцій відбувається на основі принципу «свій-чужий» (за ознакою релігії, ідеології чи для сучасних гуманітарних інтервенцій – ідей – прав людини, демократії глобальної безпеки). Важливість ідей для функціонування сучасної міжнародної системи пояснює увагу конструктивістів до риторики й дискурсу прав людини, безпеки, боротьби з тероризмом, які використовуються для обґрунтування гуманітарного втручання.

Отже, системний підхід адаптований неореалізмом, лібералізмом та конструктивізмом дає змогу в процесі аналізу інтервенційної поведінки держав з'ясувати її мотиви, динаміку розширення застосування, а також умови й джерела обмежень, і головне – її ефективність на сучасному етапі, коли практика гуманітарних інтервенцій і втручання у внутрішню політику держав з гуманітарних міркувань поступово стає нормою. Він дозволяє з'ясувати сутність інтервенції як інструменту впливу держав, та його наслідки залежно від структурних ознак міжнародного середовища, в якому цей інструмент буде застосований.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон: пер з франц. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 688 с.

2. Вендт Александр. Четыре социологии международной политики / Александр Вендт // *Международные отношения: социологические подходы*; рук. авт. кол. проф. П.А.Цыганков. – М.: Гардарика, 1998. – С. 48-90.
3. Закария Фарид. Постамериканский мир / Фарид Закария; пер. с англ. Н. Рудницкой. – М.: Европа, 2009. – 280 с.
4. Ильин М. В. Возможна ли универсальная типология государств? / М.В. Ильин // *Политическая наука*. М.: ИНИОН РАН. – 2008. – № 4. – С. 8– 41.
5. Ильин М.В. Пределы государственной состоятельности стран мира / М.В. Ильин // *Политическая наука*. – 2011. – № 2. – С. 60–74.
6. Кондратов А. И. Международное поведение государств / А.И.Кондратов // *Международные процессы*. – 2011. – № 9. – С. 93–99.
7. Коньшев В.Н. О неореализме Кеннета Уолтса / В.Н. Коньшев // *Полис*. – 2004. – N2. – С. 146– 156.
8. Макфарлейн Нил С. Многосторонние интервенции после распада биполярности / Макфарлейн Нил С. // *Международные процессы*. – 2003. – № 1. – С. 39–47.
9. Минаев М. Проблематика «слабых государств» в американской аналитике / М.Минаев // *Международные процессы*. – 2007. – Т. 5. – № 2 (14). – С. 86–94.
10. Сафронова О. В. К вопросу о генеалогии конструктивизма в теории международных отношений / О.В. Сафронова // *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: сер. «Международные отношения, Политология, Регионоведение»*. – 2004. – Вып. 1(2). – С. 99–105.
11. Финнемор М. Нормы, культура и мировая политика с позиций социологического институционализма / М. Финнемор // *Международные отношения: социологические подходы* ; рук. авт. кол. проф. П.А. Цыганков. – М.: Гардарика, 1998. – С. 91– 118.
12. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // *Вопросы философии*. – 1990. – № 3. – С. 134–155.
13. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в веке / Ф.Фукуями. – М.: АСТ: АСТ; М.: Хранитель, 2006. – 282 с.
14. Харрел Э. Гегемония, либерализм и глобальный порядок: где могут появиться новые великие державы? / Э. Харрел // *Прогнозис*. – 2007. – №1(9). – С. 37– 57.
15. Хомский Н. Новый военный гуманизм: уроки Косова / Н. Хомский; пер. с англ. Л.Е. Переяславцева. – М.: Праксис, 2002. – 311 с.
16. Greenwood Ch. Is there a Right of Humanitarian Intervention / Ch. Greenwood // *The World Today*. –1993. – Vol. 49. – № 2. – P. 34–40.
17. Hopf Ted. The Promise of Constructivism in International Relations Theory / Ted Hopf // *International Security*. – 1998. – Vol. 23. – №. 1. – P. 171– 200.
18. Keohane R. O. Neoliberal Institutionalism: a Perspective on World Politics / R.O. Keohane // *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. – Boulder: Westview Press, 1989. – P. 1-20.
19. Krasner Stephan D. Addressing State Failure / Stephan D. Krasner, Carlos Pascual // *Foreign Affairs*. – 2005. – Vol. 84. – N 4. – P. 153–163.
20. Levi M. The State of the Study of the State / M. Levi // *Political Science: the State of the Discipline*: ed. By Katznelson I., Milner H. – L., N.-Y.: Apsa/Norton, 2002. – P. 33–55.
21. Mearsheimer J.J. The False Promise of International Institutions / J.J. Mearsheimer // *International Security*. – 1994/95. – Vol. 19. – № 3. – P.5–49.
22. Simma B. Eine Verwilderung der Sitten im Völkerrecht. Welt Macht Hecht / B.Simma// *Konflikte im internationalen System nach dem Ko-sovo-Krieg* ; red.O.Tolmein. – Hamburg: Konkrete Literatur Verlag, 2000. – S. 13-27.

23. The Expansion of International Society; eds. by H. Bulland A. Watson – Oxford: Clarendon. Press, 1984. – 479 p.
24. Waever O. The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate / O. Waever // International Theory: Positivism and beyond: ed. by S. Smith, K. Booth, and M. Zalewski. – Cambridge, N.Y.: Cambridge University Press, 1996. – P.149-185.
25. Waltz K. Realist thought and Neorealist Theory/ K. Waltz //Journal of International Affairs. – 1990. – Vol. 44(1). – P. 21–38.
26. Waltz K. Theory of International Politics / K. Waltz. –Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.– 251 p.
27. Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. –Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 448 p.
28. Wight Martin. Systems of States /Martin Wight . – Leicester: Leicester University Press, 1977. – 232 p.
29. Wohlforth William C. The Stability of a unipolar world / William C. Wohlforth, // International Security. – 1999. Vol. 24. – № 1. – p. 5–41.